

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยไม่ได้ประสงค์จะศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดสังคมนิยมระหว่างคาร์ล มาร์กซ์กับพุทธเถรวาทแต่อย่างใด แต่ต้องการศึกษาเพียงแนวคิดสังคมนิยมในรูปแบบของพุทธเถรวาท โดยอาศัยกรอบแนวคิดสังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ์ มาเป็นทิศทางหรือหลักเกณฑ์ เครื่องมือในการวิเคราะห์เนื้อหา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงวางวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ ๓ ประเด็น คือ

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดสังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ์
๒. เพื่อศึกษาแนวคิดสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท
๓. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาทผ่านกรอบแนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์

จากการศึกษาวิจัยสามารถสรุปผลได้ดังนี้

ประเด็นที่ ๑ แนวคิดสังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ์

จากการศึกษาวิจัยพบว่าแนวคิดสังคมนิยมของคาร์ล มาร์กซ์ มีจุดเริ่มต้นที่การค้นพบพัฒนาการของสังคมประวัติศาสตร์ โดยสังคมและการเมืองตกอยู่ภายใต้กฎวิภาษวิธีหรือไดอะเล็กติก(Dialectic Idealism)ที่มีความขัดแย้งเปลี่ยนแปลงภายในตนเอง トラバใดที่ยังไม่ถึงภาวะสังคมสมบูรณ์ สังคมก็จะพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการก้าวผ่านจากสถานะเก่าไปสู่สถานะใหม่ที่ดีกว่าอย่างไม่หยุดยั้ง สังคมโดยรวมตกอยู่ในกฎของการเปลี่ยนแปลงนี้ การเปลี่ยนแปลงของสังคมและปรากฏในรูปแบบของความขัดแย้งทางชนชั้น(Class Struggle) โดยลำดับถึง ๕ ยุคสมัย กล่าวคือ สังคมบรรพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม และสังคมนิยม ซึ่งต่างฝ่ายก็ต่างมีความต้องการที่จะครอบครองวัตถุประสงค์ผลผลิตไว้เป็นสมบัติส่วนตัว ในยุคสมัยของคาร์ล มาร์กซ์ สังคมได้ก้าวผ่าน

มาถึงยุคสมัยของระบบสังคมนิยม ที่มีเป้าหมายแห่งแรงจูงใจ คือ การแสวงหากำไรและ วัตถุประสงค์หรือมูลค่าส่วนเกิน (Surplus Value) โดยได้อาศัยเครื่องมือปัจจัยการผลิตไม่ว่าจะเป็นรัฐ กฎหมาย สถาบัน ศาสนา วัฒนธรรม และระบบการศึกษา เป็นต้น โดยรวมความขัดแย้งทางชนชั้น ก็คือ ความขัดแย้งของกลุ่มคนที่ครอบครองโครงสร้างปัจจัยการผลิตกับกลุ่มสังคมที่ไม่มีอะไรเป็นของตนเอง คาร์ล มาร์กซ์ จึงพบว่า ถ้ามนุษย์สามารถเข้าไปกำหนดทิศทางโครงสร้างการผลิตที่ให้เป็นไปเพื่อการยังชีพหรือเพื่อการตอบสนองรับใช้ต่อคนส่วนใหญ่ได้ ก็จะสามารถกำหนดรูปแบบโครงสร้างสังคมและการเมืองได้ด้วย

คาร์ล มาร์กซ์จึงเสนอยุทธศาสตร์ด้วยการเข้าควบคุมโครงสร้างปัจจัยการผลิตและ บังคับให้ตกเป็นทรัพย์สินของสังคมส่วนรวม แล้วทำการผลิตเพื่อคนส่วนใหญ่โดยการ เปลี่ยนแรงงานหรือผลผลิตที่เคยสร้างความร่ำรวยให้แก่นายทุนในอดีตให้หันกลับมาเป็น พลังทุนที่รับใช้คนในสังคม ภายใต้หลักการความเป็นเจ้าของร่วมกันที่รัฐกรมาชิฟจะเป็น ตัวแทนในการแบ่งปันหรือกระจายผลผลิตให้ทั่วสังคม ดังนั้น กรรมาชิฟจึงต้องลุกขึ้นต่อสู้ และทำการปฏิวัติรุนแรงเด็ดขาดเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจทางการเมือง กล่าวคือ กรรมาชิฟ จะต้องมิใช่เป็นของตนเอง เพราะถ้าไม่มีอำนาจรัฐและรูปแบบของสังคมที่เป็นของตนเอง ก็ไม่มีทางเป็นไปได้ที่จะเปลี่ยนแปลงหรือโยกย้ายโครงสร้างปัจจัยการผลิตให้กลายมาเป็น ของส่วนรวม หลังจากนั้นก็จะทำตามบทบัญญัติ ๑๐ ประการ มีการยกเลิกระบบชนชั้น ระบบกรรมสิทธิ์ ระบบการผลิตและตลาดแบบทุนนิยม ซึ่งมุ่งแสวงหากำไรมูลค่าส่วนเกิน หรือการเอารัดเอาเปรียบ เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการสร้างสังคมที่เรียกว่า สังคมนิยม ที่สังคมหรือรัฐต้องมีความสำคัญมากกว่าปัจเจกบุคคล ความยุติธรรมและเสมอภาคเท่าเทียม ในสิทธิและโอกาสจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการผลิตและการแบ่งปัน ทุกคนจะได้รับการ ปฏิบัติจากรัฐโดยเสมอเหมือนกัน ทุกคนเป็นผู้ใช้แรงงานและได้ค่าตอบแทนตาม ความสามารถ(from each according to his abilities) เมื่อวัตถุประสงค์มีมากเพียงพอแล้วใน ที่สุดสังคมนิยมก็จะก้าวไปสู่สังคมคอมมิวนิสต์ที่สมบูรณ์ดีพร้อม โดยรัฐกรมาชิฟจะ สลายตัวเองลงเพื่อนำไปสู่การดับสูญของรัฐ (the withering away of the state) เพราะรัฐเป็น สัญลักษณ์แห่งชนชั้นประเภทหนึ่ง ดังนั้น สังคมคอมมิวนิสต์จึงเป็นลำดับของสังคมสุดท้าย ที่ปราศจากชนชั้นและไร้รัฐ เป็นสังคมที่คงเหลือแต่การบริหารจัดการวัตถุดิบและการ วางรูปแบบขบวนการผลิตที่ลงตัว ไม่มีการบังคับกดขี่ขูดรีดหรือการเอารัดเอาเปรียบ และมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันอย่างแท้จริง ดังนั้น จากหลักเกณฑ์ของสังคมนิยมที่เคยแจกจ่าย

แบ่งปันผลผลิตตามผลงานหรือความสามารถที่เขาทำได้ (from each according to his abilities) ก็จะเปลี่ยนมาเป็นหลักเกณฑ์ของการแจกจ่ายแบ่งปันผลผลิตตามความจำเป็น(เหมาะสมกับสภาพชีวิต)หรือความต้องการของเขา (From Each According to His Ability, to Each According to His Needs)

ประเด็นที่ ๒ แนวคิดสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาในท่ามกลางสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำต่ำสูง หรือมีความไม่เสมอภาคเท่าเทียมกัน ทั้งนี้เพราะเหตุว่า สังคมส่วนใหญ่ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของคัมภีร์พระเวท ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับพระพรหมผู้สร้างมาอย่างยาวนาน เช่น พิธีกรรมการบูชาัญญและระบบวรรณะ เป็นต้น โดยรวมสังคมและการเมืองได้ตกอยู่ภายใต้ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนชั้นสูง ที่ครอบครองสิทธิด้านการเมือง การศึกษาและเศรษฐกิจ กับชนชั้นต่ำที่ถูกกีดกัน ถูกครอบงำและถูกเอารัดเอาเปรียบทั้งในด้านสิทธิและโอกาส พระพุทธเจ้าเมื่อทรงประกาศพระศาสนา พระองค์ได้ทรงพบปัญหาความขัดแย้งในเชิงระบบโครงสร้าง พระองค์จึงได้ทำการรื้อสร้างหรือปฏิรูปสังคมเก่าเพื่อเป็นการปลดปล่อยมนุษย์จากการตกเป็นเหยื่อและการถูกครอบงำ ในที่สุดก็ได้เกิดสังคมใหม่ที่เรียกว่า สังคมพุทธบริษัท ๔ ซึ่งเป็นสังคมที่ยกย่องเชิดชูธรรมเป็นใหญ่หรือยึดธรรมะเป็นเป้าหมายของสังคม สำหรับผลของการปฏิวัติหรือปฏิรูปสังคมที่เด่นชัดที่สุดคือ สังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบแนวคิดของสังคมนิยม กล่าวคือ เป็นสังคมที่เป็นไปเพื่อการสลายความแตกต่างหรือความเหลื่อมล้ำต่ำสูงของสังคม เป็นสังคมที่มุ่งให้ความสำคัญ ต่อสังคมภาวะมากกว่าปัจเจกภาวะ รูปแบบของพุทธสังคมนิยมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ได้แก่ การสร้างสังคมใหม่ด้วยวิธีการอุปสมบท การยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติตามลำดับพรรษา การพึ่งพาอาศัยอยู่ร่วมกันดุจญาติพี่น้องตามระบบอุปัชฌาย์ อาจารย์ ศัทธิวิหาริก อันเตวาสิกและการยึดถือปฏิบัติพระธรรมวินัยที่เป็นหลักเกณฑ์มาตรฐานเดียวกันโดยไม่มีข้อยกเว้นสำหรับเชื้อชาติเผ่าพันธุ์สูงต่ำดำขาว

โดยรวมสังคมสงฆ์เป็นเป็นสังคมที่มีจิตสำนึกในการเสียสละ เพื่อการทำประโยชน์และการให้ความเคารพหรือความสำคัญต่อสังคมส่วนรวมมากกว่าตัวบุคคล ดังหลักการแนวคิดสังฆทาน เป็นต้น จึงทำให้สังคมสงฆ์มีระบบโครงสร้างอำนาจการปกครองที่ขึ้นต่อสังคมส่วนรวมซึ่งไม่ใช่ตัวบุคคลใดบุคคลหนึ่ง โดยสงฆ์ทุกรูปยังมีส่วนร่วม

มีสิทธิ มีอำนาจอย่างอิสระและเท่าเทียมกันภายใต้พระธรรมวินัย นอกจากนี้สังคมสงฆ์ยังมี วิถีชีวิตของการใช้สอยปัจจัย ๔ หรือทรัพย์สินส่วนตัวเท่าที่จำเป็น มีการสละทรัพย์สินทั้ง ก่อนบวชและหลังบวชซึ่งก็ได้สะท้อนการไม่เอาส่วนเกินไว้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว และมีการ ลดละกิเลสตัณหาด้วยการสละวัตถุผลผลิตส่วนเกินเข้าเป็นของกองกลาง ทั้งนี้ก็เพื่อให้ สังคมส่วนรวมได้เป็นเจ้าของร่วมกันหรือเพื่อการแจกจ่ายให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างทั่วถึงกัน ทรัพย์สินของสงฆ์ส่วนกลาง ก็คือ วัตถุสิ่งของที่ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของสงฆ์ส่วนรวมทั้ง ๔ ทิศ ภิกษุสงฆ์จึงมีสิทธิเป็นเจ้าของร่วมกัน โดยตัวแทนสงฆ์จะเข้ามาทำหน้าที่ในการ ดูแลรักษา และพิจารณาจัดสรรแบ่งปันตามความเหมาะสมของความต้องการและความจำเป็น

เหตุผลที่สังคมสงฆ์มีพระธรรมวินัยเป็นกรอบแม่แบบหรือเป็นธรรมนูญหลักใน การปกครองได้ทำให้สังคมสงฆ์กลายเป็นสังคมที่ไร้รัฐ ไร้อำนาจสังกัดกรมกองของบุคคล ที่จะเข้ามากำกับชี้นำและควบคุมสั่งการ คือ เป็นสังคมที่อิสระไม่ได้รับใช้ในนาม ตราสัญลักษณ์หรืออยู่ภายใต้ลิขสิทธิ์ร่ำเงาของชนชั้นใด ดังจะเห็นได้จาก พระธรรมวินัย ถูกแผ่ขยายออกไปโดยไม่มีปัญหาติดขัดเรื่องพรมแดน เชื้อชาติเผ่าพันธุ์หรือเจ้าสังกัด กรมกอง แม้จะพบว่าสังคมสงฆ์มีความแตกต่างกันตามเงื่อนไขของเวลาและสถานที่ แต่ก็ ยังสามารถปฏิบัติและดำรงอยู่ตามหลักพระธรรมวินัยที่เป็นมาตรฐานเดียวกันได้ โดยสภาพ ในสังคมสงฆ์ไม่มีใครมีอำนาจสูงสุด ไม่มีใครเป็นตัวแทนในการผูกขาดผลประโยชน์หรือ การตัดสินใจความยุติธรรมและการกดขี่บังคับ ไม่ต้องใช้อำนาจเป็นเครื่องมือ ไม่ต้องใช้อำนาจ กฎหมายอาญา ไม่ต้องใช้กองทัพทหารตำรวจรักษา ทุกอุปนิสัยสภาพของความเป็นมนุษย์ ได้อย่างเต็มที่

ประเด็นที่ ๓ วิเคราะห์แนวคิดสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาทผ่านกรอบ แนวคิดของคาร์ล มาร์กซ

จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระพุทธเจ้าทรงมองรูปแบบสังคมและการเมืองเป็นสิ่งที่ มนุษย์สมมติกันขึ้น เป็นพัฒนาการของสังคมที่เป็นวิทยาศาสตร์ซึ่งไม่ใช่การดลบันดาลของ พระเจ้าหรือจากอำนาจที่อยู่เหนือมนุษย์แต่อย่างใด การที่พระองค์ทรงตรัสถึงระบบชนชั้น วรรณะและการบูชาัญญได้สะท้อนให้เห็นลักษณะพัฒนาการของสังคมบรรพกาลแห่งวันดิน และข้าวสาลีว่ามีอยู่จริง ซึ่งวัตถุผลผลิตตามธรรมชาติยังไม่มีใครเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ จนมาถึงยุคสมัยผู้นำสังคมศักดินา (ที่สังคมนายทุนอุตสาหกรรม (Capitalism) และสังคมนิยม

(Socialism) ยังไม่ปรากฏตัวแต่อย่างใด) ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นการมีอยู่จริงของระบบชนชั้นวรรณะที่เป็นคู่ปรปักษ์ตรงข้ามกัน ๒ กลุ่ม กล่าวคือ ชนชั้นสูงผู้ปกครอง คือ กษัตริย์พราหมณ์ แพศย์ ซึ่งครอบครองปัจจัยการผลิต และชนชั้นต่ำผู้อยู่ใต้ปกครอง คือ ศูทร ซึ่งปราศจากปัจจัยการผลิต ทั้งหมดต่างฝ่ายก็ต่างต่อสู้ขัดแย้ง กดขี่ขูดรีดและเอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกันมาโดยตลอด โดยมีมูลเหตุมาจากความโลภความต้องการเพื่อการครอบครองวัตถุผลผลิตไว้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัว วัตถุผลผลิตจึงเป็นเป้าหมายของความขัดแย้งหรือสร้างความทุกข์ยากลำบากในสังคมประวัติศาสตร์มาทุกยุคทุกสมัย

จากสภาพปัญหาของสังคมดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงทรงทำการปฏิวัติสังคมแบบสันติวิธีด้วยการทำลายหลักการและความเชื่อของสังคมเก่า พร้อมทั้งทรงเสนอความจริงและแนวทางปฏิบัติแบบใหม่ และทรงสร้างสังคมสงฆ์โดยอาศัยกรอบแห่งพระธรรมวินัย ซึ่งมีส่วนคล้ายคลึงหรือสอดคล้องกับแนวคิดสังคมนิยม เพราะสังคมสงฆ์มีลักษณะที่มุ่งสลายระบบชนชั้นวรรณะและมุ่งกำจัดความแตกต่างหรือความเหลื่อมล้ำต่ำสูง เป็นสังคมที่สร้างความยุติธรรมเท่าเทียมกันทั้งในด้านวัตถุและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ในขณะที่สังคมส่วนใหญ่ยังเป็นระบบสังคมศักดินาที่อำนาจยังอยู่ภายใต้กลุ่มอภิสิทธิ์ชน แนวคิดสังคมนิยมในสังคมสงฆ์จึงเป็นแนวคิดที่ใหม่และก้าวหน้า และแนวทางปฏิบัติยังเป็นเอกลักษณ์เฉพาะพุทธวิธี กล่าวคือ พระองค์ทรงใช้ความเป็นผู้นำเผด็จการโดยธรรมในการกำหนดลักษณะหรือออกแบบทิศทางของสังคมสงฆ์ ทรงใช้วิธีการบวชเป็นประตูออกจากสังคมเก่าเพื่อก้าวเข้าสู่สังคมใหม่ ภายใต้อำนาจความเชื่อมั่นศรัทธาและการยินยอมโดยสมัครใจที่จะปฏิบัติตาม กล่าวคือ พระองค์ได้กำหนดพระวินัยให้เป็นหลักเกณฑ์สูงสุดของสังคมสงฆ์ สงฆ์ทุกรูปจะต้องสละทิ้งทรัพย์สินสมบัติส่วนตัว ตำแหน่งหน้าที่ การงาน ยศฐานันดาศักดิ์ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ วงศ์ตระกูลหรือญาติทั้งหมด แล้วหันเข้ามาสู่สังคมรวมหมู่ที่ยึดถือการดำเนินชีวิตและธรรมเนียมปฏิบัติตามระบบอายุพรรษา ใช้ชีวิตเพียงอัฐบริขาร ๘ และปัจจัย ๔ เท่านั้น ทรัพย์สินส่วนเกินก็ให้สละเข้าไปเป็นของกองกลางเพื่อให้สงฆ์รูปอื่นมีสิทธิ์มีโอกาส มีอำนาจเท่าเทียมกันในการที่จะได้ใช้ประโยชน์หรือเป็นเจ้าของร่วมกัน ทั้งยังเป็น การปรับฐานเศรษฐกิจของแต่ละบุคคลให้เท่าเทียมกันในแบบสัดส่วนหรือในแนวราบ ดังเช่น การแจกจ่ายแบ่งปันทรัพย์สิน หากมีภิกษุใดต้องการจะครอบครองใช้สอย ต้องการมากหรือน้อย จำเป็นหรือรีบด่วนก็ต้องได้รับการอนุญาตหรือพิจารณายินยอมจากตัวแทน

สงฆ์ โดยตัวแทนสงฆ์จะมีอำนาจเด็ดขาดในการพิจารณาสภาพเงื่อนไขของแต่ละบุคคล แล้วทำการแบ่งปันตามหลักความต้องการและความจำเป็น

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงยกฐานะอำนาจของพระองค์ทั้งหมดให้แก่สังคม สงฆ์ให้ดำเนินไปภายใต้กรอบของพระธรรมวินัย กล่าวคือ ทรงให้สงฆ์ทุกรูปมีส่วนร่วมในการปกป้องดูแลรักษาหรือรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกัน พร้อมทั้งการตรวจสอบและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอีกด้วย สังคมสงฆ์จึงปรากฏเป็นสังคมภาวะ (social being) ที่สงฆ์ปัจเจกชนจะต้องไม่เห็นแก่ตัว ต้องให้ความสำคัญและความเคารพยำเกรงต่อส่วนรวม ดังจะเห็นได้จากอุดมคติสังฆทาน เป็นต้น การที่สังคมสงฆ์อุทิศตนเพื่อสร้างประโยชน์สุขต่อสังคมส่วนรวม การมีรูปแบบวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีหรือพระธรรมวินัยที่เด็ดขาด สมบูรณ์เป็นของตนเอง ทั้งยังมีลักษณะของพระธรรมวินัยที่อยู่เหนือตัวบุคคล เวลา และสถานที่ สังคมสงฆ์จึงได้กลายเป็นสังคมนิยมที่แยกตัวอิสระจากสังคมชนชั้นปกครอง กล่าวคือ สังคมสงฆ์เป็นสังคมอิสระที่มีเพียงผู้ทำหน้าที่บริหารจัดการ ได้แก่ อุปัชฌาย์ อาจารย์ สัทธวิहारิก อันเตวาสิก และตัวแทนที่สงฆ์ส่วนใหญ่มอบหมายให้ทำหน้าที่อื่น ๆ ซึ่งไม่ใช่กลุ่มผู้นำอำนาจสูงสุดในการปกครอง อำนาจสูงสุดยังคงเป็นของสงฆ์ส่วนใหญ่ เช่นเดิม ตัวแทนสงฆ์ดังกล่าวเป็นเพียงผู้ทำหน้าที่คอยอำนวยความสะดวกหรือประโยชน์สุข กล่าวคือ มีหน้าที่คอยอบรมสั่งสอนหรือปกป้องดูแลรักษาสังคมเพื่อความสงบเรียบร้อย ดิฉาม สังคมสงฆ์จึงได้ก้าวไปสู่สังคมที่ไร้รัฐ ไร้ผู้นำปัจเจกชน ไร้กลุ่มชนชั้นวรรณะหรือกลุ่มผู้นำปกครองที่เคยครอบงำกดขี่ขูดรีดและเอารัดเอาเปรียบ และยังเป็นสังคมสมบูรณ์แบบในลำดับสุดท้ายที่มีแต่การบริหารจัดการภายใต้กรอบพระธรรมวินัย โดยที่สงฆ์ยังคงปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างอิสระและเท่าเทียมกัน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์

จากการศึกษาวิจัย “แนวคิดสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยพบว่า แนวคิดสังคมนิยมของพระพุทธเจ้าเป็นแนวทางที่ได้ผ่านการพิสูจน์และปฏิบัติทดลองมาแล้ว ซึ่งได้มีความโดดเด่นในยุทธวิธีที่น่าศึกษาและสามารถนำมาประยุกต์ใช้ประโยชน์ในสังคมปัจจุบันได้ กล่าวคือ

๑. ระบบสังคมนิยมสามารถเกิดขึ้นได้ด้วยหลักสันติวิธีหรือการต่อสู้ด้วยหลักเกณฑ์แห่งศีลธรรม โดยไม่ต้องมุ่งกำจัดสังคมเก่าในเชิงกายภาพ แม้ว่าสังคมจะมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงแต่ก็สามารถที่จะอาศัยอยู่ร่วมกันได้แบบหนึ่งประเทศสองระบบ ดังนั้น โลกของสังคมนิยมจึงมีรูปแบบที่หลากหลายและเป็นไปได้มากกว่าที่เราเคยเห็น แนวคิดสังคมนิยมไม่ใช่สิ่งเลวร้ายถึงขนาดต้องรีบปฏิเสธไปเสียทั้งหมด เพราะความจริงเราได้อยู่ใกล้ชิด คู่เคียง และส่งเสริมสังคมสงฆ์ซึ่งเกิดจากโครงสร้างของพระธรรมวินัยที่มีลักษณะบางอย่างเป็นแนวคิดสังคมนิยมมาอย่างยาวนาน ก็ไม่เห็นว่แนวคิดสังคมนิยมทั้งหมดจะเป็นสิ่งผิดปกติและน่ากลัวดุจปีศาจที่เคยโฆษณากันไว้แต่อย่างใด

๒. สังคมมีความแตกต่างหลายระดับ แนวคิดสังคมนิยมพระพุทธเจ้าได้ทรงพิสูจน์แล้วว่าไม่สามารถนำไปปฏิบัติบังคับให้ครอบคลุมสังคมโลกได้ทั้งหมด เพราะเหตุว่ามนุษย์มีระดับพื้นฐานความจำเป็นที่ไม่เท่ากัน แต่ระบบสังคมนิยมสามารถที่จะแยกตัวปฏิบัติในสังคมเฉพาะกลุ่มที่เป็นของตนเอง กล่าวคือ สามารถที่จะแทรกอยู่ในสังคมที่หลากหลายของสังคมโลกได้ เพราะมนุษย์ควรมีสติที่จะอยู่ในระบบสังคมใดก็ได้ ถ้าหากเขามีโอกาสเลือกด้วยความยินยอมสมัครใจ

๓. แนวคิดสังคมนิยมไม่ต้องรอคอยความพร้อมของเวลาและสถานที่ กล่าวคือ ระบบสังคมนิยมสามารถเกิดขึ้นได้แม้ในยุคสมัยของระบบกสิกรรม ระบบศักดินา (สมบูรณาญาสิทธิราชย์) และระบบทุนนิยม(ประชาธิปไตย) เพราะหัวใจของระบบคือ ความเป็นเจ้าของร่วมกันในทรัพย์สินส่วนกลาง การร่วมมือกันผลิตตามบทบาทหน้าที่และความสามารถ พร้อมทั้งมีสิทธิที่จะได้รับการแบ่งปันหรือใช้สอยผลผลิตตามเงื่อนไขและความเหมาะสมโดยทั่วถึงกัน

๔. ความเป็นสังคมนิยมขั้นสูงสุดไม่ได้วัดกันที่จำนวนหรือขนาดของผลผลิตที่มากมายหรือล้นเหลือ แต่เป็นสังคมที่มีความพอเพียงมีอยู่มีกินปกตินี้เอง ดังนั้น จึงไม่มีสังคมคอมมิวนิสต์หรือสังคมใหม่อื่นใดที่เลือกอีกแล้ว ที่เราจะต้องมาเสียเวลาเฝ้ารอคอยหรือไฝ่ฝันและชวนขายไปให้ถึง

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัย “แนวคิดสังคมนิยมในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดสังคมนิยมของพระพุทธเจ้าสามารถตอบโจทย์หรือแก้ปัญหาของสังคมยุคสมัยนั้นได้

ในระดับหนึ่ง แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป ค่านิยมความเชื่อและวิถีชีวิตของมนุษย์ได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก เช่น ปัญหาของกระแสบริโภคนิยมที่พระสงฆ์ต่างมุ่งโฆษณาหาลูกค้าและแข่งขันกันทำการตลาด ปัญหาความรังเกียจเรื่องเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ที่พระสงฆ์เป็นผู้มีส่วนร่วมในการสร้างปัญหานั้นด้วย ทั้งนี้เพราะเหตุว่าบทบาทของพระสงฆ์ได้กลายเป็นเครื่องมือหรือสัญลักษณ์ของระบบทางการเมืองที่มีส่วนได้ส่วนเสียแห่งผลประโยชน์ ปัญหาของสังคมสงฆ์ที่ตกหล่มอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ที่กำกับขึ้นโดยรัฐ ซึ่งสงฆ์ต้องต่างตอบแทนด้วยการปกป้อง โฆษณา และรับใช้ นอกจากนี้ทรัพย์สินของสงฆ์ได้ถูกรวบงำจากกลุ่มคนทั้งภายในและภายนอกในมิติความเป็นเจ้าของส่วนตัว ซึ่งได้สะท้อนความล้มเหลวของระบบการบริหารจัดการที่ถูกปล่อยปละละเลย ทรัพย์สินของสงฆ์มีเป็นจำนวนมากแต่กลับสร้างประโยชน์ได้น้อย และยังไม่มียุทธศาสตร์ของการกระจายสิทธิให้ทั่วถึงเพื่อการพัฒนา ทำให้สภาพของสังคมสงฆ์บางส่วนตกหล่นไปจากขบวนการพัฒนาทางสังคมที่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง สังคมสงฆ์กำลังกลายเป็นสังคมกาฝากที่เป็นภาระของสังคมอื่นที่ต้องคอยเลี้ยงดูและถ่วงความเจริญ ทั้งหมดล้วนเป็นปัญหาในเชิงโครงสร้างขององค์กร ซึ่งเป็นปัญหาที่ใหญ่และเกินความสามารถของคนใดคนหนึ่งที่จะเข้าไปแก้ไขปัญห

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอประเด็นปัญหาเอาไว้ เพื่อให้ผู้ใคร่ศึกษาได้ทำการค้นคว้าวิจัยในโอกาสต่อไป ดังนี้

๑. บทบาทหน้าที่ของสังคมสงฆ์ : การรับใช้และบริการสังคมภายใต้กระแสระบบทุนนิยม

๒. ปัญหาศาสนากับแนวคิดสังคมนิยม : โลกไร้ศาสนาได้จริงหรือไม่

๓. สังคมสงฆ์กับการเมือง : การประกาศพระศาสนาภายใต้สถานการณ์ของสังคมที่ต้องเลือกข้าง

๔. ปัญหาระบบอุปถัมภ์กับสังคมสงฆ์ : ศึกษาวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการดำรงอยู่ของสังคมสงฆ์ในประเทศสังคมนิยม

๕. การบริหารจัดการทรัพย์สินของสงฆ์ : ศึกษาวิเคราะห์การจัดตั้งมูลนิธิ กองทุนธนาคารเพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา